

نقدی بر کارکردهای حمایت‌های اقتصادی تجاری در حمایت از تولید ملی در ایران

فرزاد مرادپور*

میرهادی سیدی**

چکیده

پس از گذشت یک‌دهه از زمان تصویب نخستین متن قانونی کشور در خصوص مقررات حاکم بر رویه‌های اتخاذ حمایت‌های اقتصادی تجاری، سال گذشته متن مزبور مورد بازنگری قرار گرفت و متن قانونی جدیدی در این خصوص جایگزین متن پیشین گردید و اینک یک سال است که متن قانونی جدید لازم‌الاجرا گردیده است. با این وجود، بازنگری متن مزبور هر چند با بهبودهای متنی قابل توجهی همراه بوده است همچنان به جهت کاستی‌های فرامتنی نتوانسته است سازوکار حمایت‌های اقتصادی تجاری را در حمایت از تولید ملی در ایران فعال سازد. این در حالی است که روند فزاینده و شتابانی از بکارگیری این اقدامات در جهان مشاهده می‌شود که کشورمان را نیز از دامنه شمول خود برکنار نداشته است. این مقاله، با نگرشی نقادانه بر کارکردهای حمایت‌های اقتصادی تجاری در جهان و ضرورت‌هایی که ایران با آن مواجه است به ارزیابی سازوکار حمایت‌های اقتصادی تجاری در ایران می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: حمایت‌های اقتصادی، اقدامات حفاظتی، اقدامات ضدقیمت‌شکنی (ضد دامپینگ)، اقدامات جبرانی (ضدیارانه‌ای).

۱. مقدمه

اساساً تمامی موافقت‌نامه‌های تجاری بین‌المللی از مفادی برخوردارند که می‌توان به آنها مفاد حفاظتی و استثنایی اطلاق کرد. تحت چنین مفادی طرفهای موافقت‌نامه در شرایط تعیین‌شده‌ای مجاز به عدول از ایفای تعهدات معمول خود می‌گردند. چنین مفادی به

* پژوهشگر مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (نویسنده مسوول) fmoradpour@yahoo.com

** عضو هیات علمی و مربی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. mhseyedi1@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۴/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۷/۷

جهت آن که سازوکار تضمین‌کننده‌ای برای پذیرش تعهدات آزادسازی تجاری هستند. چون بدون آنها دولت‌ها ممکن است از پذیرش تعهدات آزادسازی سرباز زنند. و هم از آن رو که سوپاپهای ایمنی آزادسازی شمرده می‌شوند حایز اهمیت‌اند.

این ملاحظات در سازمان جهانی تجارت نیز مدنظر قرار گرفته‌اند و مقررات این سازمان دربردارنده مفادی بدین منظور است. پاره‌ای از این ملاحظات همچون آنها که به اخلاق و فرهنگ، سلامت و بهداشت، امنیت و ... مربوط می‌شوند و ماهیتاً غیراقتصادی هستند در مقررات این سازمان در قالب استثنائات عمومی و امنیتی مورد توجه قرار گرفته‌اند که استثنائی دایمی بر عموم تعهدات محسوب می‌گردند و ماهیت موقت ندارند. اما تدابیری که ناظر بر ملاحظات اقتصادی و تجاری هستند اساساً ماهیت موقت دارند و بعلاوه جز در خصوص تدابیر مربوط به تراز پرداختها به نحو متمرکز در حمایت از تولیدکنندگان خاص اعمال می‌گردند. در عمل حتی مفاد مربوط به تراز پرداختها هم توسط کشورهای درحال توسعه در حمایت از تولیدکنندگان خاص به-کار بسته شده است. (Hoekman and Kosteki 2001, p. 303-304)

این تدابیر عمدتاً اقداماتی را شامل می‌شوند که از آنها با عنوان چاره‌کارهای تجاری (trade remedies)، حمایت‌های اقتضایی (contingency protections) یا ابزارهای دفاعی تجاری (trade defense instruments) نام برده می‌شود و توسط دولت‌ها به منظور مقابله با رقابت غیرمنصفانه (ناشی از یارانه یا قیمت‌شکنی) یا مواجهه با شرایط اضطراری، به درخواست تولیدکنندگان داخلی تحت تأثیر رقابت خارجی، اتخاذ می‌گردند. به اقداماتی که به منظور مواجهه با شرایط اضطراری تولیدکنندگان داخلی محصول معینی اتخاذ می‌گردد به طور خاص اقدامات حفاظتی گفته می‌شود.

بنا بر تعریف فرهنگ اصطلاحات سیاست تجاری، اقدامات حفاظتی (safeguards) اقدامات موقتی برای کاهش واردات هستند تا صنعت معینی را قادر به سازگاری با رقابت تشدید یافته با عرضه‌کنندگان خارجی سازند. غالباً اقدام حفاظتی به اقدام اضطراری در خصوص واردات کالاهای معین که تحت ماده ۱۹ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) و موافقت‌نامه حفاظتها اتخاذ می‌گردد اطلاق می‌شود. اما تعبیر اقدامات حفاظتی، علاوه بر آن گاه در خصوص اقداماتی که به منظور حفاظت از ترازپرداختها و نیز اقدامات تحت عنوان کمک دولتی به توسعه اقتصادی درخصوص صنایع نوزاد که تحت مواد ۱۲ و ۱۸ گات تجویز شده است به کار می‌رود. (Goode 2003, p. 301)

ورای همه تدابیر پیش گفته، کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اقتصادی می‌توانند با جلب موافقت دیگر اعضا موقتاً از اجرای پاره‌ای تعهدات خود معاف شوند. [۱] آنان علاوه بر این می‌توانند تعهدات آزادسازی خود را به طور دائمی مورد تجدیدنظر قرار دهند و بدین منظور وارد مذاکره مجدد با طرفهای ذی‌نفع گردند. [۲] (Kostecki, ibid) (Hoekman and

به عبارت دیگر، چنانچه از منظر تعهدات آزادسازی تجاری، حمایت‌های تجاری را به موارد عدم تعهد، موارد آزادی عمل تعهد، موارد استثنای بر تعهد، موارد معافیت از تعهد، موارد مذاکره مجدد تعهد و موارد نقض تعهد دسته‌بندی کنیم، حمایت‌های اقتضایی در زمره استثنائات قرار می‌گیرند.

۲. ضرورت وجود حمایت اقتضایی تجاری

اگر همواره مقدور و میسر بود که تعهدات تجاری مورد مذاکره مجدد قرار گیرند، شاید اقدامات اقتضایی چندان ضروری به نظر نمی‌رسیدند. اما با فرض وجود یک سطح اولیه از تعهدات متقابل آزادسازی میان طرفین، افزایش میزان حمایت در هر یک از طرفها قاعدتاً مستلزم پیشنهاد سطحی از آزادسازی جبرانی از سوی طرف مزبور است که طرفهای تجاریش را در وضعیتی به خوبی وضعیت پیشین قرار دهد و هم‌ارزی امتیازات مورد مبادله محفوظ بماند. این خود تبیینی برای وجود قواعد اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجاری است. در عین حال، دیدگاههای متنوعی در خصوص انگیزه‌ها و ضرورت‌های وجود اقدامات اقتضایی وجود دارد.

یک دیدگاه آن است که اقدامات اقتضایی چیزی جز حمایتگرایی نیست و چنین اقداماتی را می‌توان از طریق اقتصاد سیاسی حمایتگرایی تبیین کرد. آزادسازی تجاری در سراسر جهان نرخهای تعرفه را به سطوح بسیار پایین کاهش داده است. بازرگانان این فرایند از این انگیزه برخوردارند که حمایت را از طریق فرایند سیاسی تضمین نمایند و سیاستمداران نمی‌توانند نسبت به چنین تقاضایی بی‌ رغبت باشند. اگرچه اقدامات اقتضایی نوعاً تحت اداره دیوانسالاریها قرار دارند که ظاهراً از نفوذ سیاسی مصون می‌باشند، اما نفوذ سیاسی می‌تواند از طریق شکل دادن به قوانین و مقررات حاکم بر کار این دیوانسالاریها بر این فرایند تحمیل گردد. در واقع، پژوهش تجربی نقش نفوذ سیاسی در اثرگذاری بر تصمیمات متخذه توسط این سازمانها را بویژه در خصوص تعیین لطمه اثبات کرده است. بعلاوه، ابهامات ذاتی موجود در اقدامات

اقتضایی آزادی عمل قابل توجهی را برای دیوانسالاران در تفسیر شواهد فراهم می‌سازد. از این رو، شاید شگفت‌آور نباشد که کاهش تعرفه‌ها با استفاده پرشماتر و گسترده‌تر از اقدامات اقتضایی تجاری بویژه اقدامات ضدقیمت‌شکنی مقارن بوده است. در این دیدگاه، وجود اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجاری نشان‌دهنده جایگزینی شکلی از حمایت با شکلی دیگر است.

یک دیدگاه دیگر نسبت به اقدامات اقتضایی تجاری جنبه بدبینانه کمتری دارد. آنان اقدامات اقتضایی را ابزارهایی سیاستی تلقی می‌کنند که از سوی سیاستگذاران جهت مدیریت آثار بازتوزیعی تجارت آزادتر به کار گرفته می‌شوند. اقدامات اقتضایی راهی برای دولت‌ها جهت حمایت از بخشهای آسیب‌پذیر در برابر تبعات کاهش حمایت تعرفه‌ای فراهم می‌آوردند به عبارت دیگر، اقدامات اقتضایی ابزارهایی برای کاستن از هزینه‌های تعدیل اقتصادی برآمده از آزادسازی هستند. آزادسازی تجاری مستلزم انتقال منابع از بخشهای فاقد مزیت یک کشور به بخشهای دارای مزیت است و حمایت موقتی می‌تواند به منظور کاستن از واردات به کار بسته شود تا فرصتی برای صنعت داخلی جهت سازگاری با تأثیرات رقابت فراهم گردد.

این دیدگاه تلویحاً می‌گوید که میزانی از آزادسازی که در یک موافقت‌نامه تجاری قابل دستیابی است، پیشاپیش می‌تواند به وجود مفاد فرار از پیش تعیین شده که عدم اطمینان در محیط اقتصادی را به رسمیت می‌شناسد بستگی داشته باشد، زیرا در موافقت‌نامه‌های تجاری، دولت‌ها تعهداتی درخصوص سیاستهایی می‌سپارند که نه تنها در زمان حاضر بلکه در آینده نیز به کار بسته می‌شوند، حال آن که شرایط اقتصادی ممکن است در آینده چنان متحول شوند که حفظ سیاستهای کنونی به خاطر هزینه‌های بالای تعدیل غیرقابل دفاع گردد. از این رو، در موافقت‌نامه‌های تجاری لازم است که ابزارهایی برای کنار گذاشتن موقتی مفاد موافقت‌نامه تجاری توسط دولت‌ها تحت شرایطی که بخوبی تعریف و محدود شده باشند فراهم گردد. وجود اقدامات اقتضایی، پاسخ به چنین نیازی است. اگرچه استفاده از اقدامات اقتضایی، مادامی که سطح حمایت موقتاً افزایش می‌یابد، می‌تواند به زیانهای رفاهی بعدی بینجامد، اما عمق بیشتر آزادسازی که پیشاپیش فراهم آمده است نشان می‌دهد که منافع بلندمدت رفاهی بر چنان زیانهایی غلبه دارد.

به تعبیری، اقدامات ضدقیمت‌شکنی و حفاظتها مابه‌ازای ضروری برای برخی بخشهای مهم محسوب می‌شوند تا سیاستهای تجاری آزادمنشانه‌تری در کل اقتصاد اتخاذ گردد. (WTO 2007, p. 152-153)

۳. مقررات حفاظتی در گات و سازمان جهانی تجارت

اساساً از آن رو که تحت مقررات عادی گات و سازمان جهانی تجارت، نرخهای تعرفه کالاها تثبیت شده [۳] و وضع محدودیتهای مقداری نیز منع گشته‌اند [۴]، پیش‌بینی شده است که در شرایط اضطراری که افزایش واردات یک کالا لطمه جدی به صنعت داخلی وارد می‌سازد موقتاً بتوان از تعهد تثبیت تعرفه‌ها یا منع محدودیتهای مقداری عدول کرد. بنابر این، اهمیت اقدامات حفاظتی در آن است که استثنایی مهم بر دو تعهد تثبیت نرخ تعرفه‌ها و ممنوعیت وضع محدودیتهای مقداری محسوب می‌شود و مادام که چنین تعهداتی برای کشوری وجود دارد برخورداری از چنین سازوکارهایی برای مواجهه با شرایط اضطراری به عنوان سوپاپ‌های ایمنی ضرورت می‌یابد.

موافقت‌نامه حفاظتها یا اقدامات حفاظتی در سازمان جهانی تجارت، به تبیین قواعد اتخاذ اقدامات حفاظتی تحت ماده ۱۹ گات می‌پردازد. این اقدامات حفاظتی، اقداماتی اضطراری هستند که یک کشور عضو موقتاً در شرایطی که افزایش واردات لطمه جدی به یک صنعت داخلی آن وارد می‌سازد، به کار می‌بندد. این اقدامات در دو قالب افزایش تعرفه تا حدی بالاتر از نرخهای تثبیت‌شده و نیز اعمال محدودیتهای مقداری صورت می‌گیرد و استثنایی مهم بر دو قاعده کلی گات محسوب می‌شود. این اقدامات اصولاً باید به نحو غیرتبعیض‌آمیز و همراه با آزادسازی تدریجی باشند و از آنجا که به منزله تعلیق امتیازات و تعهدات کشور عضو می‌باشند با جبران تأثیر سوء بر دیگر اعضا توسط کشور عضو صورت گیرند. (Goode, ibid)

البته مذاکرات تدوین موافقت‌نامه حفاظتها در دور اروگوئه عمدتاً بر اثر به-کارگیری فزاینده اقدامات محدودکننده واردات محصولات خاص به نحو تبعیض‌آمیز در قالب مواردی چون محدودیتهای (خودداریهای) داوطلبانه صادراتی (voluntary export restraints) و ترتیبات بازاریابی منظم (orderly marketing arrangements) که به جهت ابهام در سازگاریشان با مقررات گات، اقدامات حوزه خاکستری خوانده می‌شدند، صورت گرفت. محدودیت (خودداری) داوطلبانه صادراتی، موافقت دوجانبه‌ای بود که طی آن کشور صادرکننده (دولت یا بخش خصوصی) می‌پذیرفت که

صادرات خود را بدون این که کشور واردکننده مجبور به استفاده از سهمیه‌ها، تعرفه‌ها یا دیگر کنترل‌های وارداتی شود، کاهش داده یا محدود نماید. برخلاف محدودیتهای داوطلبانه صادراتی، ترتیبات بازاریابی منظم، به محدودیتی چندطرفه اطلاق می‌گردد که میان گروهی از کشورهای صادرکننده و واردکننده وضع می‌شود. از آنجا که وضع این محدودیتها با توافق صورت می‌گرفت، مغایرت آنها با مفاد گات مبهم بود. (یارندی و طارم‌سری ۱۳۸۵، ص ۳۰۴ و ۴۲۰) موافقت‌نامه حفاظتها اکنون به صراحت چنین اقداماتی را ممنوع می‌دارد و اقدامات پیشین اکنون به طور کامل برچیده شده‌اند. علاوه بر این، مقررات موافقت‌نامه حفاظتها، قواعد مذکور در ماده ۱۹ گات را گسترش داده‌اند. ماده ۱۹ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) به اقدامات اضطراری در مورد واردات بر محصولات در شرایطی خاص پرداخته است. در واقع، این ماده اصول بنیادینی را پایه‌گذاری کرده است که بعدها مبانی موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت در خصوص اقدامات حفاظتی را تشکیل داد. این ماده به موقعیتهایی می‌پردازد که در نتیجه تحولات پیش‌بینی نشده و در اثر تعهدات کشورها بر اساس گات از جمله تعهدات مربوط به اعطای امتیازات تعرفه‌ای، ورود محصولی به کشور مورد نظر به چنان میزانی افزایش می‌یابد و در چنان شرایطی صورت می‌گیرد که موجب لطمه جدی به تولیدکنندگان محصولات مشابه یا مستقیماً رقیب محصول مورد نظر می‌گردد یا خطر ورود چنین لطمه جدی را ایجاد می‌کند. در این شرایط، عضو واردکننده به شرط رعایت الزامات ناظر بر موقتی بودن اقدام و انجام مشورت‌های لازم، مختار خواهد بود تعهد مربوطه را معلق سازد یا امتیاز اعطاشده را مسترد یا اصلاح کند. (گروه نویسندگان ۱۳۸۵، ص ۸۸-۸۷)

۳-۱. شرایط اتخاذ اقدامات حفاظتی

در موافقت‌نامه حفاظتها پیش‌شرط اصلی اتخاذ اقدامات حفاظتی برای یک محصول خاص آن است که افزایش مطلق واردات آن محصول یا افزایش واردات آن نسبت به تولید داخلی منجر به لطمه جدی یا خطر بروز آن برای صنعت داخلی گردد. به عبارت دیگر، بر اساس این موافقت‌نامه سه پیش‌شرط اصلی زیر را برای اتخاذ اقدامات حفاظتی می‌توان برشمرد:

۱. افزایش (مطلق یا نسبی) واردات
۲. بروز لطمه جدی یا خطر بروز آن برای صنعت داخلی
۳. وجود رابطه علی میان افزایش واردات و لطمه مزبور.

بنابراین، برخلاف ماده ۱۹ گات در اینجا ذکری از این که لطمه مزبور باید در نتیجه تحولات پیش‌بینی نشده باشد به میان نیامده است. شایان ذکر است که برخی هیأت‌های رسیدگی بر این رأی بوده‌اند که رعایت شرایط پیش‌بینی نشده الزامی نیست [۵]، ولی آراء رکن استینافی سازمان جهانی تجارت شرط تحولات پیش‌بینی نشده (به معنی غیرمنتظره) را الزامی تلقی کرده است. [۶]

در توضیح شرایط بالا باید گفت که تحقق شرط افزایش نسبی واردات حتی می‌تواند توأم با کاهش واردات باشد، زیرا اگر واردات کاهش یابد اما کاهش آن کمتر از کاهش تولید داخلی باشد، افزایش نسبی واردات رخ داده است. (Das 1999, p. 74) مقصود از «لطمه جدی» هم وارد آمدن زیان کلی قابل ملاحظه به یک صنعت داخلی است و «خطر لطمه جدی»، قریب‌الوقوع بودن واضح آن است که به اتکای واقعیات و نه صرفاً بر مبنای ادعا، حدس یا احتمال بعید مشخص می‌گردد.

اتخاذ اقدامات حفاظتی تنها پس از انجام تحقیقات مزبور مجاز خواهد بود. در شرایط بحرانی که در آن تأخیر موجب خسارتی می‌گردد که جبران آن دشوار است، می‌توان قبل از انجام تحقیقات بر اساس تشخیص اولیه در مورد وجود شواهد روشن به اتخاذ اقدامات موقتی حفاظتی پرداخت.

تقاضا برای آغاز این قبیل تحقیقات می‌تواند از سوی خود دولت یا صنعتی که مجموع تولید آن سهم عمده‌ای از کل تولید داخلی محصول وارداتی را تشکیل می‌دهد صورت گیرد. با وجود این، در عمل، عموماً تحقیقات با تقاضانامه‌ای آغاز می‌گردد که تولیدکنندگان، یا انجمن تولیدکنندگان از جانب آنها، ارائه نموده‌اند. در این قبیل تقاضانامه‌ها عموماً ادعا می‌شود که واردات زیاد، موجب وارد آمدن لطمه جدی به تولیدکنندگان شده، به عنوان مثال به عدم‌النفع، کاهش در تولید و بهره‌برداری ناقص از ظرفیت منجر گردیده، یا مستلزم کاهش نیروی کار می‌باشد.

۳-۲. نحوه اعمال اقدامات حفاظتی

پس از این که شرایط لازم برای اتخاذ اقدامات حفاظتی احراز گردید، مقامات تحقیق‌کننده درباره نوع اقدامات حفاظتی_افزایش تعرفه‌ها به بالاتر از نرخهای تثبیت‌شده یا وضع محدودیتهای مقداری بر واردات_ تصمیم می‌گیرند. البته در خصوص اقدامات موقتی حفاظتی پیش‌گفته صرفاً می‌توان از افزایش تعرفه‌ها استفاده کرد. چنانچه اقدامات حفاظتی بخواهد در قالب محدودیتهای مقداری صورت گیرد، سطح این محدودیتهای

نباید پایین‌تراز سطح واردات تحقق‌یافته در سه سال آخر باشد، مگر آن که توجیه واضحی برای سطوح پایین‌تر وجود داشته باشد.

اعمال اقدامات حفاظتی بایستی به نحو غیرتبعیض‌آمیز صورت گیرد. در عین حال، ممکن است اقدامات حفاظتی با تخصیص سهمیه‌هایی به کشورهای عرضه‌کننده، با توافق با آنها یا بر اساس سهم آنها در واردات، با لحاظ عوامل خارجی مؤثر یا متأثر صورت گیرد. اعمال این سهمیه‌ها نباید به نحو تبعیض‌آمیز به یک یا چند کشور محدود گردد، مگر آن که واردات از آن کشورها نسبت به نرخ رشد کل واردات محصول ذی-ربط در دوره نمونه، رشد نامتناسبی را نشان دهد. (گروه نویسندگان ۱۳۸۵، ص ۴۰۶-۴۰۴)

۳-۳. اقدامات حفاظتی خاص

موافقت‌نامه حفاظتها تنها ناظر بر حفاظتهای عمومی است که تحت ماده ۱۹ گات صورت می‌گیرند. هر یک از موافقت‌نامه‌های بخشی سازمان جهانی تجارت (کشاورزی، منسوجات و خدمات) هم اقدامات حفاظتی خاص خود را دارند.

موافقت‌نامه منسوجات و پوشاک (Agreement on Textiles and Clothing) تا پیش از انقضای آن در پایان سال ۲۰۰۴ به موجب ماده ۶ خود از یک سازوکار حفاظتی خاص برخوردار بود تا اعضا را در مقابل خسارت جدی ناشی از افزایش شدید واردات در طول دوران گذار (دوران دهساله ادغام تدریجی این موافقت‌نامه در ترتیبات عمومی کالایی) حفظ نماید. تفاوت نظام حفاظتی ویژه منسوجات و پوشاک با موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی یا ماده ۱۹ گات در نحوه برخورد گزینشی آن با محصولات ویژه از منبع یا منابع خاص بوده است، بدین معنی که این سازوکار حفاظتی ویژه بر اساس عدم تبعیض مبتنی نبود. بعلاوه، تا زمانی که این سازوکار ویژه وجود داشت، امکان به-کارگیری موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی در مورد محصولات منسوجات و پوشاک وجود نداشت. (همان، ص ۲۵۷-۲۵۶)

برخلاف موافقت‌نامه منسوجات و پوشاک، محصولات کشاورزی همواره مشمول مقررات حفاظتی در نظر گرفته شده در موافقت‌نامه حفاظتها بوده‌اند. با وجود این، مقررات حفاظتی ویژه‌ای (Special Safeguards (SSG)) هم برای محصولاتی که در جدول تعهدات در مقابل آنها امتیاز توسط به اقدامات حفاظتی ویژه درج شده است، قابل اعمال می‌باشد. توسط به مقررات حفاظتی ویژه موافقت‌نامه کشاورزی (Agreement

on Agriculture) نسبت به موافقت‌نامه حفاظتها با شرایط سهل‌تری صورت می‌گیرد و بر این اساس امتیازی برای کشوری که از چنین حقی برخوردار شده است محسوب می‌شود. در واقع، مقررات حفاظتی ویژه در پاسخ به نگرانی کشورهای که موانع غیرتعرفه‌ای خود را در محصولات حساس تبدیل به تعرفه می‌کردند و از این رو نگران تأثیر منفی عوامل بازار بر این محصولات حساس بودند، ایجاد شد. مطابق این مقررات، در صورت افزایش واردات یا کاهش قیمت از میزان تعیین‌شده می‌توان اقدام به برقراری حقوق ورودی اضافه کرد. در این خصوص، برخلاف موافقت‌نامه حفاظتها، احراز شرط لطمه لازم نیست. (همان، ص ۲۱۰-۲۰۹)

از میان ۱۲۸ عضو مؤسس سازمان جهانی تجارت فقط ۳۸ کشور و هر کدام در تعداد محدودی از کالاهای کشاورزی از حق توسل به مقررات حفاظتی ویژه برخوردار می‌باشند. ده سال پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت نیز تنها سه عضو جدید این سازمان از این حق برخوردار شده‌اند که عبارتند از بلغارستان (در خصوص ۲۱ کالا)، پاناما (در خصوص ۶ کالا) و تایوان (در خصوص ۳۲ کالا). (WTO 2005, p. 21)

موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (General Agreement on Trade in Services (GATS)) در ماده ۱۰ خود کشورها را ملزم می‌دارد که مذاکرات چندجانبه‌ای در خصوص مسأله وضع اقدامات حفاظتی اضطراری بر پایه اصل عدم تبعیض انجام دهند. هدف اولیه این مذاکرات بررسی لزوم وجود یک سازوکار حفاظتی اضطراری برای بخش خدمات است. شورای تجارت خدمات نیز یک گروه کاری در خصوص قواعد موافقت‌نامه خدمات را به منظور مطالعه روی سه موضوع از جمله اقدامات حفاظتی تأسیس کرده است. (گروه نویسندگان، پیشین، ص ۴۲۴) گروهی از اعضا هنوز متقاعد نشده‌اند که با وجود انعطاف در پذیرش تعهدات آزادسازی خدمات و خطر تضعیف ثبات تعهدات موجود، پیش‌بینی اقدامات حفاظتی برای یک صنعت خاص خدماتی در شرایط افزایش ناگهانی عرضه خارجی و لطمه جدی ناشی از آن بویژه با توجه به کمبود اطلاعات تجاری و تولیدی قابل‌اتکا در بخش خدمات و پیچیدگیهای آن در عمل قابلیت اجرایی داشته باشد. در مقابل، گروه دیگری از اعضا معتقدند که از آنجا که اختلالات تجاری در بخش خدمات قابل‌پیش‌بینی نیست، وجود اقدامات حفاظتی باعث پذیرش تعهدات آزادسازی بیشتر در مذاکرات آتی خدمات می‌شود. (سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۹، ص ۶۲-۶۱)

علاوه بر مفاد حفاظتی خاص بخشی، پروتکل الحاق پاره‌ای از کشورها (لهستان، مجارستان و رومانی) متضمن مفاد حفاظتی ویژه‌ای است. تحت این مفاد، به‌کارگیری اقدامات حفاظتی تبعیض‌آمیز علیه این کشورها مجاز می‌باشد. قاعدتاً، چنین اقداماتی را نمی‌توان علیه یک کشور عضو به کار گرفت، مگر آن که آن کشور این تبعیض را در پروتکل الحاق خود بپذیرد. (Das 1999, p. 97) البته این سه کشور اینک همگی به عضویت اتحادیه اروپا درآمده‌اند و تابع تعهدات اتحادیه اروپا هستند. وضعیت ویژه کشور چین نیز در این خصوص شایان توجه است. مطابق سازوکار حفاظت‌های انتقالی خاص یک کالا در پروتکل الحاق چین که تا دسامبر ۲۰۱۳ اعتبار داشت، اعضای سازمان جهانی تجارت می‌توانستند به نحو بسیار آسانتری به وضع اقدامات حفاظتی علیه چین دست یازند. (گروه نویسندگان، پیشین، ص ۴۰۹)

۳-۵. دیگر اقدامات حفاظتی

علاوه بر حفاظت‌های عمومی مشمول ماده ۱۹ گات، در مواد ۱۲ و ۱۸ گات و ماده ۱۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات اقدامات حفاظتی مربوط به تراز پرداختها و نیز اقدامات حفاظتی با اهداف توسعه‌ای گنجانده شده است.

۳-۵-۱. اقدامات حفاظتی مربوط به تراز پرداختها

ماده ۱۲ گات ۱۹۹۴ به اعضا اجازه می‌دهد که برای حفظ موقعیت مالی خارجی و تراز پرداختهای خود، مقدار یا ارزش کالای مجاز برای واردات را محدود سازند. از آنجا که مقرره دیگری (ماده ۱۸) به محدودیتهای مربوط به تراز پرداختهای کشورهای در حال توسعه پرداخته است، ماده ۱۲ تنها به اعضای توسعه‌یافته مربوط می‌شود. در بیانیه مذاکرات دور توکیو مورخ ۱۹۷۹ در خصوص اقدامات تجاری متخذه به منظور حفظ تراز پرداختها، طرفهای متعاقد گات تأیید کردند که اقدامات محدودکننده تجاری به طور کلی برای حفظ یا بازگرداندن تعادل در تراز پرداختها ابزاری کارآمد نیستند. در همین سند مقرر شد که در اتخاذ اقدامات محدودکننده واردات، طرفهای متعاقد باید اولویت انتخاب را به اقداماتی بدهند که حداقل آثار مخل تجارت را دارند. از آن پس نیز بیشتر کشورهای توسعه‌یافته اصلاً به اقدامات محدودکننده تجاری به منظور حفظ تراز پرداختها توسل نجسته‌اند. در موارد لزوم اتخاذ اقدامی برای حفظ تراز پرداختها، این کشورها از اقدامات تجاری مبتنی بر قیمت استفاده کرده‌اند.

از سوی دیگر، بند «ب» ماده ۱۸ گات ۱۹۹۴ به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهد که از طریق محدود کردن مقدار یا ارزش کالای بازرگانی مجاز برای واردات، سطح کلی واردات را کنترل کنند تا بتوانند موقعیت مالی خارجی خود را حفظ کنند و اطمینان یابند که ذخیره‌های ارزی لازم برای اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی خود را در اختیار دارند. در این ماده تأیید شده است که مشکلات تراز پرداختهای این کشورها ماهیتاً به ساختار اقتصادی آنها مربوط می‌شود.

تفاهم‌نامه دور اروگوئه در خصوص مقررات گات ۱۹۹۴ در مورد تراز پرداختها که جزء لاینفک گات ۱۹۹۴ است، همه اعضا از جمله کشورهای در حال توسعه را تشویق می‌کند که در اتخاذ اقدامات مربوط به مشکلات تراز پرداختها، اولویت انتخاب را به اقدامات مبتنی بر قیمت همچون اخذ هزینه‌های بیشتر از واردات، الزامات مربوط به سپرده‌گذاری یا سایر اقدامات تجاری مشابهی بدهند که بر قیمت کالاهای وارداتی تأثیر می‌گذارند.

آن دسته از اعضای سازمان جهانی تجارت که اقداماتی را به موجب ماده ۱۲ و بند «ب» ماده ۱۸ اتخاذ، حفظ یا تشدید می‌کنند، ملزم به مطلع ساختن و مشورت با کمیته محدودیتهای تراز پرداختهای این سازمان می‌باشند. اعضای که اقدامات محدودکننده را بر اساس ماده ۱۲ اتخاذ کرده‌اند، باید سالی یک بار این مشورتهای را انجام دهند. اعضای که این اقدامات را بر اساس بند «ب» ماده ۱۸ اتخاذ کرده‌اند باید هر دو سال یک بار این مشورتهای را انجام دهند. با توجه به این که ماده ۱۵ گات ۱۹۹۴ پذیرش تمامی یافته‌های آماری و غیره صندوق بین‌المللی پول در مورد ارز، ذخایر ارزی و تراز پرداختها را برای تمامی ارکان سازمان جهانی تجارت ضروری شمرده است، نمایندگان این صندوق نیز در این مشورتهای شرکت می‌کنند. (همان، ص ۸۹-۸۸)

ماده ۱۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات نیز اعضا را مجاز می‌داند که به عنوان یک اقدام استثنایی و به‌رغم هر نوع تعهدی که سپرده‌اند به منظور حفظ تراز پرداختهای خود محدودیتهایی را بر تجارت خدمات اعمال کنند. این ماده در صورت وجود دشواریهای جدی در تراز پرداختها و مشکلات مالی خارجی یا خطر بروز آنها قابل اجراست. چنین محدودیتهایی ممکن است شامل محدودیتهایی در مورد پرداختها یا انتقالات باشد که در غیر این صورت طبق ماده ۱۱ ممنوع شده است. در هر صورت، چنین محدودیتهایی نباید توأم با تبعیض میان اعضا باشد و منافع سایر اعضا را تحت تأثیر قرار دهد یا بیش از حد لازم محدودکننده باشد و در عین حال باید موقتی بوده و با بهبود شرایط رفع شود. همچنین باید به خدمات ضروری اولویت داده شود، اما

محدودیتها نباید برای حمایت از یک بخش خدماتی خاص اعمال گردد. مشورتهای دوره‌ای که اعضای استفاده‌کننده از ماده ۱۲ دارند باید مانند آنچه در مورد کالا انجام می‌گردد در کمیته تراز پرداختهای سازمان جهانی تجارت صورت گیرد. این کمیته محدودیت‌های وضع شده برای این منظور را بررسی می‌نماید. (همان، ص ۴۲۶-۴۲۵)

۳-۵-۲. اقدامات حفاظتی با اهداف توسعه‌ای

مقررات گات در ماده ۱۸ خود انعطاف ویژه‌ای را برای کمک به صنایع نوپای کشورهای درحال توسعه با عدول از تعهد تثبیت تعرفه‌ها و منع محدودیت‌های مقداری پیش‌بینی کرده است که در اعلامیه دور توکیو با عنوان اقدام حفاظتی برای اهداف توسعه‌ای خوانده شده است. کشورهای درحال توسعه برای استفاده از این مفاد گات، جز در شرایط استثنایی، پیش از اقدام طی اطلاعیه‌ای به دبیرخانه سازمان باید توضیحاتی درخصوص وضعیت موجود و ضرورت حمایت بیشتر ارائه کنند و بعلاوه به طور معمول مصوبه اعضای سازمان را درخصوص اقدام کسب کنند. در صورت عدم تصویب اعضا نیز کشورهای درحال توسعه می‌توانند به طور یکجانبه مبادرت به اتخاذ اقدام مدنظر (از قبیل تعرفه‌های بالاتر از حد تثبیت، محدودیت مقداری یا نظام مجوزدهی محدودکننده) نمایند، اما دیگر اعضا نیز از حق مقابله به مثل برخوردار خواهند بود. (ITC/CS 1999, p. 140-141)

در حقیقت، بند «الف» ماده ۱۸ که عدول از تعهدات تعرفه‌ای را برای کشورهای درحال توسعه مجاز می‌دارد تفاوت چندانی با ماده ۲۸ گات درخصوص مذاکره مجدد تعرفه‌ای که برای عموم اعضا مقدور است ندارد. بند «ج» ماده ۱۸ نیز اگرچه محدودیت‌های مقداری و اقدامات غیرتعرفه‌ای را برای کشورهای درحال توسعه مجاز می‌دارد، اما شرایط سختگیرانه‌ای چون تصویب اعضا و احتمال جبران و مقابله به مثل را به همراه دارد. از این رو، تنها ۹ مورد استناد به این ماده توسط کشورهای درحال توسعه گزارش شده‌اند که همگی در دوران گات بوده‌اند. (Hoekman and Kostecki 2001, p. 307 and 334)

۴. دامنه اقدامات اقتضایی

به موجب موافقت‌نامه حفاظتها، افزایش ناگهانی واردات حتی در فقدان یک اقدام غیرمنصفانه نظیر یارانه یا قیمت‌شکنی نیز چنانچه منجر به لطمات جدی به تولیدکنندگان داخلی گردد، با احراز چنین وضعیتی از طریق تحقیقات، مجوز اقدام

حفاظتی در قالب افزایش تعرفه به بالاتر از میزان مورد تعهد و حتی وضع سهمیه را فراهم می‌سازد.

از سوی دیگر به موجب دو موافقت‌نامه دیگر سازمان، پرداخت یارانه از سوی دولتها به بنگاههای تجاری یا اقدام بنگاههای تجاری در عرضه زیر قیمت عادی محصولات خود چنانچه واردات محصولات یارانه‌ای یا زیر قیمت منجر به ایراد لطمات مهم به تولیدکنندگان داخلی در کشور واردکننده گردد رقابتی نابرابر و غیرمنصفانه تلقی می‌گردد و کشور واردکننده می‌تواند با احراز چنین وضعیتی از طریق تحقیقات اقدام به وضع عوارض ضدقیمت‌شکنی یا ضدیارانه‌ای فراتر از نرخهای مورد تعهد تعرفه ای به منظور برطرف نمودن وضعیت مزبور نماید. در حقیقت، اقدامات ضدقیمت‌شکنی (ضددامپینگ) (Antidumping measures)، اقدامات جبرانی (ضدیارانه‌ای) (Countervailing measures) و اقدامات حفاظتی که با نادیده گرفتن تعهدات تجاری اولیه کشورها نسبت به یکدیگر همراهند در مقررات تجاری بین‌المللی و سازمان جهانی تجارت تحت اقتضانات خاصی تجویز شده‌اند و احراز شرایط لازم برای توسل به چنین اقداماتی از طریق فرایند موسوم به تحقیقات صورت می‌گیرد که در آن لطمات مهم و جدی ناشی از واردات به تولیدکنندگان داخلی مطابق با ضوابط خاص هر یک از این اقدامات احراز می‌گردد. اما در حقیقت اقدامات ضدقیمت‌شکنی و ضدیارانه‌ای پاسخ متقابل به یک اقدام اولیه غیرمنصفانه‌اند و تنها اقدامات حفاظتی اقدام حمایتی غیرمتقابل محسوب می‌شوند.

رویه‌ها و سیاستهای تجاری خارجی، صرف‌نظر از آن که منصفانه یا غیرمنصفانه باشند، به اندازه‌ای که منجر به افزایش واردات و لطمه به صنعت داخلی می‌شوند می‌توانند درخواست‌های داخلی برای حمایت را ایجاد کنند که چه بسا سیاستهای آزادسازی تجاری را در مخاطره قرار دهند. بنابراین، چنین رویه‌ها و سیاستهایی دقیقاً همان شرایطی را موجب می‌شوند که اقدامات اقتضایی برای آن در نظر گرفته شده‌اند. از این رو، اقدامات حفاظتی، ضدقیمت‌شکنی و جبرانی تا جایی که می‌توانند به منظور فرونشاندن ازدیاد فشار داخلی علیه آزادسازی تجاری به کار بسته شوند مشابهند. برخی از تفاوت‌های میان این اقدامات اقتضایی تجاری، از جمله شرایطی که تحت آن شرایط می‌توانند به کار بسته شوند، ذیلاً مورد اشاره قرار می‌گیرد. دلیل دومی که مشمول بودن عوارض ضدقیمت‌شکنی و جبرانی در دامنه اقدامات اقتضایی را لازم می‌نماید اتکای بالای کشورها بر آنها (بویژه اقدامات ضدقیمت‌شکنی) می‌باشد (ر. ک. به جدول زیر).

بر اساس اطلاعیه‌های ارسالی از سوی اعضا به سازمان جهانی تجارت، طی سالهای ۲۰۱۷-۱۹۹۵، اقدامات حفاظتی کمترین میزان اتکا را داشته‌اند. شمار تحقیقات ضدقیمت‌شکنی (۵۵۲۹ مورد) تقریباً ۱۷ برابر بیشتر از تحقیقات حفاظتی (۳۳۱ مورد) و شمار اقدامات ضدقیمت‌شکنی (۳۶۰۴ مورد) تقریباً ۲۲ برابر بیشتر از اقدامات حفاظتی (۱۶۶ مورد) بوده‌اند. البته باید توجه داشت که یک اقدام حفاظتی می‌تواند مبادی وارداتی زیادی را شامل گردد.

جدول ۱: تحقیقات و اقدامات اقتضایی تجاری (۲۰۱۷-۱۹۹۵)

اقدامات	تحقیقات	ابزار تجاری اقتضایی
۳۶۰۴	۵۵۲۹	ضدقیمت‌شکنی
۲۵۷	۴۸۶	جبرانی
۱۶۶	۳۳۱	حفاظتی

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت.

نهایتاً آن که رابطه‌ای قوی میان دوره‌های تنگنای اقتصادی و فعالیت ضدقیمت‌شکنی وجود دارد. به عنوان مثال، بررسیها نشان می‌دهد که در چهار به-کارگیرنده عمده اقدامات ضدقیمت‌شکنی - استرالیا، کانادا، اتحادیه اروپا و آمریکا - تشکیل پرونده ضدقیمت‌شکنی پیوستگی نزدیکی با فعالیت اقتصاد کلان و افزایش نرخ ارز دارد. دوره‌های افزایش نرخ واقعی ارز می‌تواند به از دست رفتن قابلیت رقابت در بخشهای رقیب واردات بینجامد که جریان بزرگتر واردات را سبب می‌شود. رکود اقتصادی موجب افزایش بیکاری و زیانهای مالی در بنگاهها می‌گردد. این موارد در زمره شرایطی قرار دارند که اقدامات ضدقیمت‌شکنی را برای بنگاههای تحت‌تأثیر بسیار جذاب می‌سازد. از این رو، می‌توان گفت که کشورها در عوض اقدامات حفاظتی اقدامات ضدقیمت‌شکنی را ابزار بهتری برای سازگاری با دشواریهای تجاری و مجال دادن به جریان حمایتگرایی یافته‌اند. بنابراین، در راستای این بحث همه اقسام سه‌گانه راهکارهای تجاری، اقدامات اقتضایی تلقی می‌گردند.

در جداول زیر تفصیل بیشتری از دامنه کاربرد این اقدامات سه‌گانه به نحو قابل مقایسه ارائه شده است. این جداول گویای میزان تحقیقات منجر به اقدام و نسبت اقداماتی که مورد چالش در دعاوی قرار گرفته‌اند و گستره بکارگیری اقدامات از نظر کشورها و اقلام است که بر اساس اطلاعات مندرج در پایگاه اطلاعاتی سازمان جهانی تجارت استخراج شده است. (www.wto.org)

جدول ۲: اقدامات ضد قیمت شکنی از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷
<ul style="list-style-type: none"> • ۳۶۰۴ اقدام نهایی از مجموع ۵۵۲۹ تحقیق • از سوی ۵۶ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها علیه ۹۶ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها • بیشترین به کارگیرندگان اقدامات ضد قیمت شکنی: هند (۶۵۶)، آمریکا (۴۲۷)، اتحادیه اروپا (۳۲۵)، برزیل (۲۵۱)، آرژانتین (۲۴۱)، چین (۱۹۷)، ترکیه (۱۸۹) • کشورهای هدف اقدامات ضد قیمت شکنی: چین (۹۲۶) کره (۲۶۲) تایوان (۱۹۷) آمریکا (۱۸۱) ژاپن (۱۵۲) • بخشهای هدف اقدامات ضد قیمت شکنی: فلزات اساسی (۱۱۵۳)، صنایع شیمیایی (۷۵۷)، محصولات پلاستیکی (۴۵۲)، ماشین آلات و تجهیزات الکتریکی (۲۸۶) و منسوجات (۲۷۱) • شمار دعاوی: ۱۲۶
جدول ۳: اقدامات جبرانی ضد یارانه ای از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷
<ul style="list-style-type: none"> • ۲۵۷ اقدام نهایی از مجموع ۴۸۶ تحقیق • از سوی ۱۸ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها علیه ۳۵ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها • بیشترین به کارگیرندگان اقدامات جبرانی: آمریکا (۱۲۲)، اتحادیه اروپا (۳۸)، کانادا (۲۹) • کشورهای هدف اقدامات جبرانی: چین (۸۴) هند (۴۵) اتحادیه اروپا و اعضای آن (۱۲+۲۳) • بخشهای هدف اقدامات جبرانی: فلزات اساسی (۱۲۸)، صنایع شیمیایی (۲۳)، محصولات پلاستیکی (۲۱)، ماشین آلات و تجهیزات الکتریکی (۱۷)، و محصولات غذایی (۱۴) • دعاوی: ۴۳ دعاوی جبرانی (در مقابل ۷۹ دعاوی یارانه ای)
جدول ۴: اقدامات حفاظتی از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷
<ul style="list-style-type: none"> • ۱۶۶ اقدام نهایی از مجموع ۳۳۱ تحقیق • از سوی ۳۵ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها علیه همه • بیشترین به کارگیرندگان اقدامات حفاظتی: هند (۲۱)، ترکیه (۱۶)، اندونزی (۱۷)، شیلی و اردن (هر یک ۹)، فیلیپین (۸) و مصر و آمریکا (هر یک ۶) • بخشهای هدف اقدامات حفاظتی: بخشهای صنایع شیمیایی (۳۱)، فلزات اساسی (۴۳) و محصولات غذایی (۱۴) و مصالح ساختمانی غیرفلزی و محصولات نباتی (هر یک ۱۳) • دعاوی: ۵۸ دعاوی حفاظتی

این آمار نشان می دهد که گرچه دعاوی علیه اقدامات ضد قیمت شکنی بیشترین شمار دعاوی را تشکیل می دهد اما نسبت اندکی (کمتر از ۴ درصد) از اقدامات ضد قیمت شکنی را به چالش می کشد و حال آنکه این نسبت برای دعوی علیه اقدامات ضد یارانه ای قریب یک پنجم (حدود ۱۷ درصد) و برای دعوی علیه اقدامات حفاظتی بیش از یک سوم (حدود ۳۵ درصد) است. [۷]

مقایسه شمار دعاوی علیه یارانه و شمار اقدامات ضد یارانه ای نیز گویای آن است که کشورها در بیش از سه چهارم موارد اقدامات یک جانبه علیه یارانه را بر اقامه دعوی علیه یارانه مرجح داشته اند.

مواد مرتبط دیگری از گات هم هستند که می‌توانند مرتبط با اقدامات اقتضایی تلقی گردند. ماده ۲۸ (مذاکره مجدد درباره تعهدات تعرفه‌ای و تغییر تعهدات) گات به یک عضو سازمان جهانی تجارت اجازه می‌دهد که در صورت ارائه «تعدیل جبرانی» به شرکای تجاری متأثر، تعرفه‌های تثبیت‌شده خود را افزایش دهد. نهایتاً، باید به این رویه برخی از اعضای سازمان نیز توجه داشت که از حاشیه میان نرخهای تعرفه تثبیت‌شده و نرخهای تعرفه جاری، عملاً به مثابه یک چاره‌کار تجاری استفاده می‌کنند. تعرفه‌های جاری به منظور صیانت صنایع داخلی از واردات به میزانی که از نرخ تثبیت فراتر نرود افزایش می‌یابند و بنابراین هیچ یک از تعهدات به سازمان نیز نقض نمی‌گردد. [۸]

در اینجا باید اشاره نمود که اگرچه اقدامات حفاظتی و عوارض ضدقیمت‌شکنی و جبرانی همگی زیر عنوان اقدامات اقتضایی قرار می‌گیرند، اما تفاوت‌های مهمی میان آنها وجود دارد:

اول این که اقدامات ضدقیمت‌شکنی و جبرانی تنها می‌توانند، به ترتیب، علیه وارداتی که زیر قیمت (یعنی زیر ارزش عادی آنها) مورد معامله قرار می‌گیرند، یا واردات برخوردار از یارانه مورد استفاده قرار گیرند و اعمال آنها مشروط به آن است که نشان داده شود که در اثر چنان وارداتی، صنعت داخلی دچار لطمه مهم شده است. اما اقدام حفاظتی می‌تواند علیه افزایش واردات به کار بسته شود به شرط آن که چنان وارداتی لطمه جدی به صنعت داخلی آن وارد آورد، ولو این که واردات مزبور زیر قیمت یا یارانه‌ای یا غیر آن نباشند.

دیگر آن که چون از آنجا که قیمت‌شکنی یا اعطای یارانه می‌تواند مختص به عرضه‌کننده یا کشور خاصی باشد، اقدامات ضدقیمت‌شکنی و جبرانی تنها بر آن دسته از عرضه‌کنندگان اعمال می‌گردند که محصولاتشان زیر قیمت یا یارانه‌ای تشخیص داده شوند. به عبارت دیگر، این اقدامات بر مبنایی غیرتبعیض‌آمیز (بر پایه اصل دولت کامله‌الوداد) اعمال نمی‌گردند. این در حالی است که اقدامات حفاظتی اصولاً بر مبنایی غیرتبعیض‌آمیز (بر پایه اصل دولت کامله‌الوداد) اعمال می‌گردند، بدین معنا که بر تمامی مبادی وارداتی اعمال می‌شوند، گو این که کشورهای درحال توسعه چنانچه سهم کوچکی از واردات را داشته باشند می‌توانند از اعمال این اقدامات مستثنی گردند.

بالاخره آن که اقدامات ضدقیمت‌شکنی و جبرانی چون در پاسخ به رویه‌های تجاری معینی (قیمت‌شکنی یا اعطای یارانه) اعمال می‌گردند، مستلزم پیشنهاد جبران به طرفهای تجاری مؤثر از این اقدامات نیستند. اما برعکس کشوری که یک اقدام حفاظتی

اعمال می‌کند_ اقدامی نه در پاسخ به آثار یک رویه تجاری خاص بلکه در پاسخ به موج وارداتی که به صنعت داخلی آسیب رسانده است_ ناگزیر است به خاطر آثار نامطلوب این اقدام بر طرفهای تجاری به آنها پیشنهاد جبران ارائه دهد. در عین حال، موافقت‌نامه حفاظتها اعضای متأثر از یک اقدام حفاظتی را از مقابله به مثل در سه ساله نخست اجرای آن بازمی‌دارد، مشروط بر آن که اقدام مزبور در نتیجه افزایش مطلق واردات اتخاذ شده باشد.

برخی از این تفاوت‌های میان اقدامات ضدقیمت‌شکنی و حفاظتی، به عنوان دلایل آن که کشورها استفاده از اقدامات دسته نخست را ترجیح می‌دهند شمرده شده‌اند. ماهیت غیرتبعیض‌آمیز اقدامات حفاظتی به عنوان دلیلی بر آن که این اقدامات کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرند ذکر شده است، زیرا دولتها یک ابزار هدفمندتر را که می‌تواند مستقیماً متوجه کشور یا کشورهایی باشد که منبع لطمه‌اند ترجیح می‌دهند. عدم تمایل کشورها به استفاده از اقدامات حفاظتی همچنین به اجتناب کشورها از مشروعیت بخشیدن به اقدامات حمایت‌گرایانه در خصوص کالاهایی که به نحو منصفانه‌ای مورد دادوستد قرار می‌گیرند و نیز لزوم پرداخت جبران مرتبط دانسته شده است. مورد اخیر به ناکارآمدی اشاره دارد که ممکن است از به‌کارگیری اقدامات ضدقیمت‌شکنی به عنوان یک اقدام اقتضایی به جای اقدامات حفاظتی ناشی شود، زیرا اقدامات دسته نخست طرفهای تجاری را در وضعیتی همچون وضعیت پیشین قرار نمی‌دهد. البته چنان که در بالا گفته شد، موافقت‌نامه حفاظتها حق مقابله به مثل اعضای متأثر را تضعیف می‌کند، زیرا مواردی را که عضو به کار گیرنده اقدام حفاظتی باید جبران بپردازد کاهش می‌دهد.

۵. مفاد اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای

اکثریت بزرگی از موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای همچنان به‌کارگیری چاره‌کارهای تجاری را در تجارت درون منطقه‌ای مجاز می‌دانند که حاکی از قدر و اعتبار اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجارت بین‌المللی است. تنها شمار اندکی از موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای موفق به حذف اقدامات تجاری اقتضایی شده‌اند.

حفظ اهمیت اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای منعکس‌کننده اقدام متوازن‌کننده‌ای است که دولتها وقتی که در یک موافقت‌نامه تجارت آزاد به

آزادسازیهای بیشتری متعهد می‌گردند نیاز به انجام آن دارند. از آنجا که تصمیم به ایجاد یک موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای، که هدف حذف تمامی موانع تجارت منطقه‌ای را با خود دارد، سبب به وجود آمدن تقاضاهای جدیدی برای حمایت از سوی بخشهای رقیب واردات می‌شود، دولت‌ها نوعاً جهت حفظ حمایت سیاسی لازم برای موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای، به قواعد مبدأ محدودکننده، دوره‌های انتقالی طولانی و بخشهای حساس در این موافقت‌نامه‌ها رو می‌آورند. دولت‌ها همچنین ممکن است استمرار بقای اقدامات تجاری اقتضایی را جهت حفظ حمایت سیاسی لازم برای موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای ضروری ببینند.

ویژگی آن دسته از موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای که توانسته‌اند اقدامات تجاری اقتضایی را حذف کنند درجات عمیق‌تر ادغام در ابعادی کاملاً فراتر از حذف اقدامات مرزی یعنی برخورداری از تعرفه مشترک خارجی و سهم بالاتری از تجارت درون منطقه‌ای است. بنابراین، نیاز به اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجاری می‌تواند تابعی از درجه ادغام اقتصادی باشد که اعضا درصدد برقراری آن می‌باشند. اگر هدف ادغام عمیق‌تر هدف مشترک رهبران سیاسی و مردمان اعضا باشد، خطر آن که نیروهای حمایتگر بتوانند گشایش اقتصادی را وارونه سازند چه بسا که بسیار کمتر باشد. ادغام عمیق‌تر همچنین احتمالاً ممکن است به همکاری و هماهنگی وسیع‌تر و حتی پذیرش قواعد، سیاستها و نهادهای عمومی بینجامد که به کشورها اجازه می‌دهد به نحو بهتری هزینه‌های سازگاری را از طریق گشایش تجاری برطرف سازند. WTO (2007, p. 154-155)

۶. ارزیابی وضعیت ایران

بررسی آمار انتشار یافته اقدامات اقتضایی در جهان، اگرچه کشورمان را در شمار به کار گیرندگان این اقدامات معرفی نمی‌کند اما مانع از شمول دامنه این اقدامات بر کشورمان نبوده است. صرف نظر از اقدامات حفاظتی که به نحو عام بر همه کشورها وضع می‌گردند در جداول زیر اقدامات سه گانه که به طور خاص علیه صادرات کشورمان اعمال شده اند و اقلام مشمول آنها فهرست شده‌اند.

نقدی بر کارکردهای حمایت‌های اقتصادی تجاری در ... ۳۰۵

جدول ۵: تحقیقات و اقدامات ضد قیمت‌شکنی اعمال‌شده از سوی کشورهای جهان علیه ایران (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

کشورها	شمار تحقیقات	شمار اقدامات
استرالیا	۲	۰
چین	۱	۱
اتحادیه اروپا	۴	۱
هند	۱۹	۱۲
پاکستان	۴	۲
اتحادیه گمرکی آفریقای جنوبی	۱	۰
ترکیه	۱	۰
تایلند	۱	۱
مجموعاً	۳۳	۱۷

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت.

جدول ۶: بخش‌های مشمول تحقیقات و اقدامات ضد قیمت‌شکنی علیه ایران (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

محصولات	شمار تحقیقات	شمار اقدامات
شیمیایی	۱۶	۱۱
پلاستیک	۵	۱
معدنی	۲	۱
مکانیکی الکتریکی	۱	۱
فلزات اساسی	۶	۲
مصالح ساختمانی غیر فلزی	۲	۱
منسوجات	۱	۰
مجموعاً	۳۳	۱۷

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت.

جدول ۷: تحقیقات و اقدامات ضد پارانه ای علیه ایران (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

کشورها	محصولات	شمار تحقیقات	شمار اقدامات
اتحادیه اروپا	پلاستیک	۱	۱

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت.

جدول ۸: اقدامات حفاظتی تبعیض‌آمیز علیه ایران

کشورها	محصولات	سال آغاز اقدامات
ترکیه	شیشه جات	۲۰۰۲
ترکیه	شیشه آینه بدون قاب	۲۰۰۵
ترکیه	فیلم‌های بسته‌بندی پرویلن	۲۰۱۳
ترکیه	الیاف پلی‌استر	۲۰۱۳
ترکیه	شیشه شناور	۲۰۱۵

منبع: پایگاه اطلاعاتی وزارت اقتصاد ترکیه، اداره کل واردات، بخش حفاظت‌ها.

با وجود سابقه تحقیقات و اقدامات اقتضایی علیه ایران و احتمال افزایش آن، تا سالهای اخیر نسبت به تدوین و توسعه مقررات مربوط به اقدامات اقتضایی ضرورتی در کشور احساس نمی‌شد. این امر به آنجا برمی‌گشت که تعهدی درخصوص تثبیت نرخهای تعرفه وجود نداشت و دولت می‌توانست هر زمان که بخواهد نرخ تعرفه هر یک از کالاها را تغییر دهد و این تغییرات به کرات و حتی در فواصل کوتاه صورت می‌گرفت. علاوه بر این، نرخ عمومی تعرفه‌ها نیز به طور نسبی در سطح بالایی قرار داشت و از این رو نیازی به وضع عوارض احساس نمی‌شد.

اما با تحولات ناشی از اصلاحات تعرفه‌ای، افزایش واردات و لطمات ناشی از آن، انعقاد موافقت‌نامه‌های دو یا چندجانبه با طرفهای تجاری و همچنین الحاق آتی به سازمان جهانی تجارت، از سطح عمومی تعرفه‌ها و نیز آزادی عمل در تغییرات تعرفه‌ای به میزان زیادی کاسته می‌شود و ضرورت توسعه و اصلاح مقررات حمایت‌های اقتضایی و وضع عوارض در حمایت از تولیدکنندگان داخلی، رفته‌رفته بیشتر آشکار می‌گردد.

مقررات مربوط به اقدامات اقتضایی در ایران تا چندی پیش به ماده ۷ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰ محدود می‌گردید که صرفاً اشاره‌ای کوتاه به اقدام ضدقیمت‌شکنی و ضدیارانه ای محسوب می‌شد (که با تصویب قانون جدید امور گمرکی در سال ۱۳۹۰ مفاد مزبور حذف گردید). اما از سوی دیگر بر اساس بند «ح» ماده ۳۳ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دولت مکلف گردید نسبت به اتخاذ و اعمال تدابیر و اقدامات مؤثر حفاظتی، جبرانی و ضدقیمت‌شکنی در مواردی که کالایی با شرایط غیرمتعارف و با امتیاز قابل-توجه به کشور وارد می‌شود اقدام نماید. به موجب این ماده قانونی و بر اساس قواعد سازمان جهانی تجارت، مقرراتی موسوم به تصویب‌نامه تدابیر و اقدامات حفاظتی، جبرانی و ضدقیمت‌شکنی تدوین یافت (مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ۱۳۸۵، ص ۱۴۱-۱۳۸) که در سال ۱۳۸۶ به تصویب هیأت وزیران رسید.

متن قانونی مزبور، نخستین متن قانونی کشور در خصوص مقررات حاکم بر رویه‌های اتخاذ حمایت‌های اقتضایی تجاری محسوب می‌شود که با وجود آنکه به طور کلی برگرفته از مقررات معمول جهانی درخصوص اقدامات اقتضایی بود، نارساییها و کاستیهای قابل ملاحظه‌ای در رویه‌های اجرایی داشت. ویژگی اجمالی بودن این مقررات هرچند هم‌راستا با رویکرد کلی مقرراتی کشورهای در حال توسعه در اجتناب از تفصیل مقررات به نحوی که در کشورهای توسعه یافته معمول است بود اما میزان

این اجمال زیادت‌تر از معمول و فاقد برخی جزئیات لازم بود. لذا جزئیات بسیاری از رویه‌ها در آن نیامده بود که ابهامات زیادی را در اجرا پدید می‌آورد که عملاً مستلزم تدوین دستورالعمل‌های اجرایی بود. بعلاوه در رویه‌های تعیین‌شده نیز ایرادات مهمی وجود داشت که مهمترین آن کوتاه بودن زمان تحقیقات بود. بعلاوه خطاهایی نیز در این متن دیده می‌شد که مهمترین آن خطای در تعریف یارانه بود به نحوی که اقدامات غیرمالی را هم شامل می‌شد.

عملاً نیز در طول مدت یک دهه که مقررات مزبور لازم‌الاجرا بود، بررسی موارد معدود ادعایی تولیدکنندگان داخلی که به کارگروه مرجع رسیدگی ذیل کمیته ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی قانون مقررات صادرات و واردات ارجاع گردید منجر به انجام تحقیقات یا اتخاذ اقدامات موضوع این مقررات نشد. تنها اقدام حفاظتی اتخاذ شده ایران که علیه ام.دی.اف و نخ ترکیه از سال ۱۳۹۵ اعمال گردید نه بر اساس رویه‌های این تصویب‌نامه که بر اساس مفاد موافقت‌نامه ترجیحی فیما بین در کاهش تخفیف تعرفه‌ای در شرایط افزایش شدید واردات منجر به خطر لطمه مهم به تولیدکنندگان داخلی بود.

پس از یک دهه، با هدف رفع نارسایی‌ها و کاستی‌های متن قانونی مزبور و فعال‌سازی سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران، بازنگری مقررات مذکور به تصویب متن قانونی جدیدی توسط هیات وزیران در سال ۱۳۹۶ با رویکرد تفصیلی گرای منطبق با مقررات سازمان جهانی تجارت انجامید. در متن جدید، عمده نارسایی‌های پیشین برطرف گردید و اجمال قبلی، هرچند با عدم توازن‌هایی در میزان تفصیل و اجمال مفاد مختلف، برطرف شد. اما از آنجاکه ماده قانونی مبنای تصویب‌نامه که در قانون برنامه چهارم و پنجم آمده بود در قانون برنامه ششم حذف شده بود، متن تصویب‌نامه هیات‌وزیران بدون استناد به یک مبنای قانونی مناسب، صرفاً با استناد به اصل ۱۳۸ قانون اساسی که اجازه عام تصویب آیین‌نامه توسط وزیران است تدوین گردید. حال آنکه دست‌کم می‌توانست به یکی از مفاد عام قوانین عادی تجاری، مثلاً به قانون مقررات صادرات و واردات، مستند گردد. علاوه بر ایراد قانونی مذکور که بر متن جدید وارد است، فقدان مقررات تجاری ناظر بر تراز پرداخت‌ها در منظومه مقررات تجاری همچنان محسوس است که می‌توانست محملی در متن جدید بیابد، هر چند که درج مقررات تراز پرداخت‌ها در کنار دیگر مقررات حمایت‌های اقتضایی معمول نیست.

به هر حال بازنگری مذکور نیز با وجود گذشت بیش از یک‌سال از زمان لازم‌الاجرا شدن متن جدید به فعال‌سازی سازو کار حمایت‌های اقتضایی تجاری در حمایت از تولید ملی در ایران نینجامید و همچنان متن جدید نیز انجام تحقیقات و اتخاذ اقدامات حمایتی اقتضایی را در پی نداشته است. حتی ناکامی رایزنی‌ها در توقف اقدامات تبعیض‌آمیز حفاظتی علیه ایران (اقدامات پیش‌گفته اتخاذ شده از سوی ترکیه که می‌تواند نقض صریح و بی‌سابقه رویه‌های شناخته شده بین‌المللی تلقی گردد) نیز به فعال‌سازی مسیر اقدامات متقابل از سوی ایران منجر نشد.

این از آن روست که وجود مقررات اگر چه شرط اولیه برای برخورداری از یک سازوکار مؤثر حمایت اقتضایی می‌باشد، اما برای این منظور کافی نیست. سازوکار مؤثر حمایت اقتضایی علاوه بر این که نیازمند قانونگذاری است محتاج ظرفیت اجرایی کافی در اجرای مؤثر مقررات نیز می‌باشد. بهره‌گیری از کارشناسان کارآمد و رویه‌های مناسب سازمانی و ظرفیت‌سازیهای لازم در اجرای مؤثر این مقررات حایز اهمیت است. بدیهی است که دستیابی به وضعیت مطلوب در این خصوص نیازمند تجربه‌اندوزی در میدان عمل و به‌کارگیری تدریجی تجربیات و رویه‌های مرسوم جهانی و نیز در نظر داشتن ویژگیها و ملاحظات خاص ملی می‌باشد. [۹]

۷. نتیجه‌گیری

پس از گذشت یک‌دهه از زمان تصویب نخستین متن قانونی کشور در خصوص مقررات حاکم بر رویه‌های اتخاذ حمایت‌های اقتضایی تجاری، بازنگری متن مزبور در سال گذشته و جایگزینی متن پیشین با متن قانونی جدید نیز در مدت بیش از یک سالی که از لازم‌الاجرا شدن آن می‌گذرد منجر به فعال‌سازی سازو کار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران نشده است. با وجود آنکه بازنگری متن پیشین بهبودهای متنی قابل توجهی را با خود به همراه آورده است اما همچنان کاستی‌های فرامتنی مانع از آن بوده است که سازو کار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران در حمایت از تولید ملی فعال گردد. این در حالی است که روند فزاینده و شتابانی از بکارگیری این اقدامات در جهان بویژه در خصوص کشورهای در حال توسعه مشاهده می‌شود و دامنه شمول این اقدامات نه تنها کشورمان را برکنار نداشته است بلکه بعضاً مشمول اقدامات تبعیض‌آمیز بی‌سابقه‌ای قرار داده است.

تحول متنی مذکور و نتایج آن گویای ضرورت های فرامتنی برای ایجاد تحول در این مسیر است. سازوکار مؤثر حمایت اقتصادی علاوه بر قانونگذاری نیازمند ظرفیت اجرایی کافی در اجرای مؤثر مقررات نیز هست. آموزش مقامات مسوول تحقیقات، آشنایی بنگاهها با ضوابط و رویه های این اقدامات، وجود تشکلهای بنگاهی، فراهم کردن مستندات مدعیات، همکاری با مقامات تحقیق کننده، توجه به دایمی نبودن اقدامات از جمله مهمترین الزاماتی است که فراتر از مقررات باید مدنظر قرار گیرد. پاره‌ای از این آگاهی بخشی ها را نه در متون قانونی، بلکه در متون ترویجی و آموزشی باید جست که نقشی کلیدی در ظرفیت سازیهای لازم دارند.

پی‌نوشت

۱. معافیت از تعهد در بند ۵ ماده ۲۵ گات و بندهای ۳ و ۴ ماده ۹ موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت پیش‌بینی شده است و بر اساس تصمیم ۱۵ نوامبر ۱۹۹۵ شورای عمومی منوط به اجماع اعضا می‌باشد.
۲. ماده ۲۸ (اصلاح جداول امتیازات) گات ۱۹۹۴ به اعضای سازمان جهانی تجارت اجازه داده است که امتیازات تعرفه‌ای مذکور در جداول خود را تغییر دهند یا حتی پس بگیرند. ماده ۲۱ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) نیز شامل قواعد مشابهی درخصوص تغییر یا انصراف از تعهدات مندرج در جداول است. در چارچوب ماده ۲۱ گاتس، برخلاف ماده ۲۸ گات، در صورت عدم توافق، مقابله به مثل تنها پس از خاتمه داوری که رجوع به آن الزامی است میسر می‌باشد.
۳. مقصود از تثبیت تعرفه‌ها پذیرش تعهد تعرفه‌ای است که به موجب آن نمی‌توان نرخ تعرفه را از میزان مورد تعهد افزایش داد (ماده ۲ گات).
۴. ماده ۱۱ گات به طور کلی اعمال محدودیتهای مقداری یا کمی را چه بر واردات و چه بر صادرات منع می‌کند. اما مطابق ماده ۱۱، مقررات مربوط به ممنوعیت اعمال محدودیتهای مقداری شامل محدودیتهای اعمال شده به طور موقت برای جلوگیری از کمبود بحرانی مواد غذایی، محدودیتهای لازم برای اجرای استانداردها و محدودیتهای اعمال شده درخصوص محصولات شیلات نمی‌گردد.

5. See Panel Reports on Argentina-footwear (EC) and Korea-Dairy.

6. See AB Reports on Argentina-footwear (EC), Korea-Dairy, US-Lamb, Chile-Price Band System, Argentina-Preserved Peaches, and US-Steel Safeguards.

۷. در خصوص آزادی عمل بیشتر در اتخاذ اقدامات ضدقیمت شکنی و کارکرد حمایتی و حفاظتی آن، ر. ک. به: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی ۱۳۸۳، ص ۶۴۸-۶۴۷.

۸. برخی بررسیها گویای آن است که در موارد افزایش شدیدتر واردات، تمایل دولتها به جای استفاده از حمایت‌های اقتضایی متوجه استفاده از فضای آزادی عمل تعهدات تعرفه ای (binding overhang) می‌گردد. برای توضیح مبسوط در این خصوص، ر. ک. به: Busch and Krzysztof 2014.

۹. در خصوص ملاحظات تنظیم مقررات ملی ضدقیمت شکنی، ر. ک. به: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی ۱۳۸۳، ص ۶۵۸-۶۵۱.

کتاب‌نامه

- بزرگی، وحید (۱۳۸۶). *درآمدی بر سازمان جهانی تجارت و الحاق ایران*. تهران: نشر قومس.
- سازمان جهانی تجارت (۱۳۸۵). *اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت: نتایج مذاکرات تجاری چندجانبه دور اروگوئه*. ترجمه مسعود طارم‌سری و دیگران. چاپ دوم. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- سازمان جهانی تجارت (۱۳۸۹). *درآمدی بر موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات در سازمان جهانی تجارت*. ترجمه محمد حسن زارع. چاپ اول. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- صادقی یارنندی، سیف‌اله و مسعود طارم‌سری (۱۳۸۵). *فرهنگ توصیفی اصطلاحات تجارت بین‌الملل و سازمان جهانی تجارت*. چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- گروه نویسندگان (۱۳۸۵). *سازمان جهانی تجارت: ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها*. چاپ اول. تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۵). "الزامات ضدقیمت‌شکنی (ضد دامپینگ) در سازمان جهانی تجارت و ضرورت تدوین مقررات داخلی مرتبط". مجموعه مقالات همایش راهبرد توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و عضویت در سازمان جهانی تجارت "فرصتها و چالشها". چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۵). *مطالعه وجود قیمت‌شکنی (دامپینگ) در اقلام عمده وارداتی ایران*. چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- مرکز تجارت بین‌الملل و دبیرخانه مشترک‌المنافع (۱۳۷۵). *راهنمای تجاری دور اروگوئه*. ترجمه مدیریت پژوهش‌های اقتصادی و بین‌المللی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- هیات وزیران (۱۳۸۶ و ۱۳۹۶). *تصویب نامه تدابیر و اقدام‌های حفاظتی، جبرانی و ضدقیمت‌شکنی*. مصوب ۱۳۸۶/۵/۷ و ۱۳۹۶/۲/۲۴.

- Busch, Marc L. and J. Pelc Krzysztof (2014) "Law, Politics and the True Cost of Protectionism: The Choice of Trade Remedies or Binding Overhang". *World Trade Review*, vol. 13, no. 1, p. 39-64.
- Das, B.L. (1999). *The World Trade Organisation: A Guide to the Framework for International Trade*. Penang, Malaysia: Third World Network.
- GATT (1995) *Analytical Index: Guide to GATT Law and Practice*. Geneva: WTO Publications.
- Goode, Walter (2003). *Dictionary of Trade Policy Terms*. Adelaide: University of Adelaide.
- Hoekman, B. & M. Kostecki (2001). *The Political Economy of the World Trading System*. Oxford: Oxford University Press.
- ITC/CS (1999) *Business Guide to the World Trade System*. Second edition. Geneva: ITC/CS.
- Jackson, J.H. (1997). *The World Trading System: Law & Policy of International Economic Relations*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- World Trade Organization (1998). *The World Trade Organization: A Training Package*. Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2002). *The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations*. Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2003). *Doha Declarations*. Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2005). *Technical Note on the Accession Process*. WT/ACC/10/Rev.3. Geneva: WTO Secretariat.
- World Trade Organization (2007). *World Trade Report*. Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2008). *The World Trade Organization in Brief*. Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2012). *WTO Analytical Index: Guide to WTO Law and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.